

Molnár Ildikó

AZ ERDÉLYISÉG SZÍNEVÁLTOZÁSAI TRIANON UTÁN

Jancsó Elemér, Jancsó Béla és Szabó Dezső kapcsolata

Jancsó Elemér pályafutásáról

A 2016 novemberében 45 éve elhunyt Jancsó Elemér (Marosújvár, 1905. április 10. – Kolozsvár, 1971. november 12.) erdélyi tudós a 20. századi erdélyi magyar irodalomtörténet-írás meghatározó alakja volt. Aktív résztvevője volt a Trianon utáni Erdély tudományos közéleté újjászerveződésének, az 1930-as évek nemzedéki tájékozódásainak, majd utána is mindvégig Erdélyben, Kolozsváron fejtette ki kutatói, egyetemi oktatói tevékenységét. Jancsó ahhoz a nemzedékhez tartozott, amelynek tagjai már a Trianont követő években érettségiztek megváltozott történelmi körülmények között. Egyetemi tanulmányait azonban nem szülőföldjén végezte és külföldi tanulmányokat folytatott. E nemzedék fontossága az erdélyi magyarság életében azért jelentős, mert a „háborús veszteségek illetve repatriálások miatt az erdélyi szellemi élet mozgásából kimarad egy egész nemzedék: a 19. század utolsó évtizedében született, 1919-re tehát a harmincas évei körül járó, egyetemet végzett, pályájának kezdeti, de már jól körvonalazható szakaszát élő fiatal értelmiségiek nemzedéke”.¹ Jancsó tehát ahhoz a „fiatal” nemzedékhez tartozott, amely e szellemi hiátus után az 1930-as évek elején kezdett el tevékenykedni az erdélyi tudományos és közéletben, és akiknek az első közéleti megnyilatkozása az Erdélyi Fiatalok folyóirat és mozgalom volt.

Jancsó Elemér 1922-ben tett érettségi vizsgát a kolozsvári Református Kollégiumban, majd a budapesti Eötvös Kollégium magyar–francia szakos hallgatója volt négy évig. Doktori disszertációját 1926-ban védte meg *Erdélyi jelleg a magyar irodalomban* (1926) címmel. Ezután két évig a párizsi Sorbonne-on tanult: „Leckekönyvének tanúsága szerint 1926. november 9-én iktatták az egyetem polgárai közé, József Attilát – aki szeptember 10. körül érkezett a francia fővárosba – november 12-én. Mindketten a Sorbonne közelében laktak, a Latin negyedben. [...] Jancsó Elemért egyrészt a francia felvilágosodás vonzotta Párizsba, másrészt a színházak világa.”² Fia, Jancsó Miklós elmondása szerint „rendszeresen fellépett a *Comédie* színpadán”.³ 1928 őszén tért vissza Kolozsvárra, ahol 1942-ig volt a Református Kollégium tanára. Tanulmányai jelentek meg az Erdélyi Irodalmi Szemlében, az Erdélyi Múzeumban, a Pásztortűzben, az Erdélyi Fiatalokban, a Hítelben, a Korunkban, a Testvériségben, az Ifjú Erdélyben, az Új Arcvonalban. Bátyjával,

¹ VALLASEK Júlia: „Hinni és hihetni egymásban” (*Hítel*) = Uő.: *Sajtótörténeti esszék. Négy folyóirat szerepe 1940–1944 között az észak-erdélyi kulturális életben*, Kriterion, Kolozsvár, 2003, 29.

² CSEKE Péter: *Jancsó Elemér párizsi leckekönyve* = Uő.: *Védjegyek. Íróportrék – ellenfényben*, Kriterion, Kolozsvár, 2011, 71.

³ JANCSÓ Miklós: *Jancsó Elemér Párizsban*, Helikon (Kolozsvár) 2012. augusztus 10.

Jancsó Bélával együtt szerkesztője volt a harmincas évek nagy nemzedéki folyóiratának, az Erdélyi Fiataloknak, melynek irodalmi szemináriumát is vezette. A Jancsó-életmű leghangsúlyosabb írásai a harmincas években keletkeztek, főként Babitscsal és a Nyugattal való párbeszéde révén az erdélyi irodalomról szóló vitákban. Az erdélyi tudományos élet ügyéről való diskurzust folyamatosan napirenden tartotta az erdélyi időszaki sajtóban, az erdélyi magyarság sorskérdései egyéni kötelezettségként jelentkeztek életében. A munkásságát jól ismerő pályatárs, Kántor Lajos a *Korunk* 1971/11. számában publikált nekrológja szerint „Jancsó Elemér halálával [...] irodalomtörténet-írásunknak is lezárult egy nagy, közel félévszázados szakasza: az áldozatos gyűjtőmunkáé, a közösségi szolgálat jegyében mindent-vállalásé, a súlyos egyszemélyi felelősségé. Mert voltak időszakok, amikor – némi túlzással jellemezve a feladat nyomasztó súlyát – a romániai magyar irodalom egészében Jancsó Elemér volt az irodalomtörténész, akinek meg kellett osztania alkotó energiáját a kéziratgyűjtés és -kiadás, a tanítás, a szervezett hagyományápolás, majd az egyetem és az Akadémia között, s végig kellett tanítania a magyar irodalom történetét – egyetemi fokon! – a felvilágosodástól a XX. századig, a kortársakig. Jancsó Elemér szívesen vállalta ezt a feladatot, hiszen egyformán szerette Kazinczyt és Adyt, egyaránt otthonosan mozgott a jakobinus-évek, az erdélyi színház történet és a két világháború közötti romániai magyar irodalom világában.”

Jancsó Elemér több nagy témakör kutatásával foglalkozott. Az erdélyi irodalomtörténet kutatásával indul pályája, doktori disszertációja is a sajátosan erdélyit kutatja irodalmunk történetében: *Erdélyi jelleg a magyar irodalomban* (1926). Részt vett a két világháború közötti erdélyi eszmetörténeti vitákban. A *Nyugat* 1935. áprilisi számában jelent meg *Erdély irodalmi élete napjainkig* című tanulmánya, amelyben az irodalom társadalmi szerepét vizsgálta, és egy vitasorozatot indított el az irodalom funkciójáról, mibenlétéről. 1935-ben kilépett az Erdélyi Fiatalok főmunkatársi közösségéből, publikált a *Hitelben*, ugyanakkor a *Korunkban* Dezséri György álnéven közölt tanulmányt. 1934-től a Kemény Zsigmond Társaság tagja volt. Részt vett a vásárhelyi találkozón (1937), a találkozó jegyzőkönyvét vezette az állandó bizottság tagjaként. A *Független Újság* 1937. március 27-i száma közölte a lap szerkesztői kérdésére – *Mit vár az 1937-es Vásárhelyi találkozótól?* – adott válaszát: „A kisebbségi magyar új nemzedék parlamentáris találkozójától realista transzilvániai program kialakítását várom, amelyik az irodalomban, tudományban, közéletben irányul szolgálhat. A cél: kultúrpolitika és társadalompolitika, a kisebbségi magyar valóság szigorú felmérése és a kisebbségi magyarság önzetlen érdekszolgálatára alapján.”⁴ Jancsó a *Hitel* és a *Fiatalok* felelősségét emelte ki mint a „vásárhelyi gondolat” megvalósíthatóságának olyan fórumait, amelyek képesek lennének a kisebbségi magyarság érdekeinek szolgálatára.

Az Új Arcvonaltól a vásárhelyi találkozóig tartó periódust Jancsó irodalomkritikusi, publicisztikai, szabadkőműves tevékenysége okán pályájának egyik legintenzívebb közéleti szakaszaként jelölhetjük meg. Publicisztikai tevékenysége nagyon széles skálán mozgott: foglalkozott színház történettel, iskolatörténettel, könyvtártörténettel, kisebbségi

⁴ *Fiatal magyarok tavaszi találkozója elé. Ankét a transzilvániai magyar szellemi irányzatok parlamentáris együttműködéséről*, *Független Újság* 1937. március 27., 3.

ségi kérdésekkel, figyelemmel kísérte a román irodalmat, fordított franciából és olaszból.

1939-ben útjára indította az Erdélyi Ritkaságok forráskiadvány-sorozatát. A Régi Magyar Könyvtár és a Magyar Irodalmi Ritkaságok mintájára elgondolt sorozattal célja volt az erdélyi irodalom és művelődéstörténet kiadatlan, értékes emlékeinek megjelentetése. A sorozatban öt év alatt 14 kötet látott napvilágot. Jancsó Elemér 1942-ben az Erdélyi Tudományos Intézet tudományos kutatója lett, ettől kezdve tanulmányai a felvilágosodás és a reformkor szellemi életére koncentráltak. Az itt végzett kutatások egyik nagyszabású eredménye az 1955-ben megjelent *Az Erdélyi Magyar Nyelvművelő Társaság iratai* című munkája. 1945-ben a Groza-kormány az újonnan megalakult Bolyai Tudományegyetem magyar irodalomtörténeti intézetéhez György Lajost és Jancsó Elemért nevezte ki, György Lajost prorektor minőségben, Jancsó Elemért pedig a Bölcsészeti Kar dékánjának tették meg. Jancsó munkássága során tíz évig modern magyar irodalmat is tanított, huszonöt éven át a felvilágosodás korának irodalomtörténetét adta elő. 1956 szeptemberétől 1959 februárjáig tanszékvezető professzora a magyar irodalomtörténeti tanszéknek Kolozsváron, majd 1965 szeptemberétől ismét. Publicisztikáit 1945-től az Utunk, az Igazság, a Falvak Népe, a Romániai Magyar Szó, a Művelődés, az Előre, a Tribuna és az Új Élet közölte. Irodalomtörténeti tanulmányait a Nyelv- és Irodalomtudományi Közlemények, a Studii și Cercetări Științifice, a Studia Universitatis Babeș-Bolyai folyóiratokban olvashatjuk.

Meglátásait és következtetéseit tanulmányok, tanulmányértékű kritikák termékeny sokaságában tette közzé. Az életműről átfogó képet két tanulmánykötetben kaphatunk. Az egyik *Az Irodalomtörténet és időszerűség* című gyűjteményes kötete, melynek sajtó alá rendezése még a szerző életében elkezdődött, ő állította össze a kötet anyagát képező szövegeket, az esetleges javításokat is elvégezve, az írások sorrendje kialakulása is a szerző jóváhagyásával alakult ki. Ez a kötet – Szigeti József bevezetőjével – tartalmazza Jancsó Elemér irodalmi munkásságának Réthy Andor által összeállított bibliográfiáját, amely 102 önálló munkáról és 779 egyéb írásáról ad számot. Posztumusz kötet lett viszont az életmű második gyűjteményes kötete, a *Kortársaim* című, amely Romániai Írók sorozat részeként jelent meg. E második kötet írásai a romániai magyar irodalomtörténet vitatott kérdéseire reflektálnak. Gondolok itt az erdélyi irodalom – magyar irodalom fogalomköreit övező kérdésekre, az 1918 utáni irodalomtörténet-írás helyzetére, valamint a kortárs irodalom értékelésére. Helyet kaptak a kötetben kortársairól készített íróportréi, bírálati is.

Az Unió szabadkőműves páholy ötven éve (1886–1936) című füzetét könyvritkaságként tartjuk számon. Egyrészt azért érdekes, mert Jancsó, a páholy egyik jeles vezetője írta, másrészt pedig azért, mert alapos áttekintést ad az erdélyi szabadkőművesség kezdetéről a 18. század utolsó harmadában, részletesen ismerteti az Unió páholy 1886–1918 közötti történetét, az I. világháború utáni évekről viszont kevesebb adatot találunk – nehéz volt értékítéletet formálni kortárs eseményekről. A páholy legfőbb célja a háború utáni években Jancsó szerint a belső megerősödés volt, hiszen az Uniót az impériumváltozás után a kivándorlásokkal nagy személyi veszteség érte, a tagok közül csaknem harmincan

mentek át Magyarországra és sokan meghaltak. 1926–1934 között ezért nagyszámú tagfelvétellel regenerálták a páholyt, a csaknem százra emelkedett tagságba sok fiatal került, új munkakedvvel és új eszmékkal. A főmesterek ekkor Ferenczy Gyula és Janovics Jenő voltak. A külső megerősödés mellett a belső megerősödést jelentették az olyan előadások, amelyek a nagy világnézeti kérdéseket tűzték napirendre. A páholy a liberalizmus filozófiáját fogadta el eszményének, és a kisebbségi élet nagy kérdéseinek megoldása mellett a többségi néppel való együttműködést szorgalmazta. A világnézeti kérdésekről szóló előadásorozat részének tekinthető Jancsó Elemér *A fascizmus* (1933) című tanulmánya, amely alaposan bemutatja annak történetét, majd állást foglal a fasizmus embe-
riségre ártalmas ideológiája ellen. Jancsó Elemért szabadkőművesége miatt figyelte az állambiztonság, erről tanúskodik Szekuritáté-iratcsomója. „1964-ig figyelték az 1971-ben elhunyt apámat, aztán már nincs nyoma a további »ellenőrzésnek«. Talán élete utolsó éveiben, nyugdíjasként, bizonyára nem jelentett veszélyt az államapparátusra. A megfigyelés beindításának egyik fő oka Jancsó Elemér nacionalizmusa és az a tény, hogy rokona, Cs. Szabó László, Nyugaton él és a Szabad Európa Rádióknak dolgozik.”⁵ Az Unio páholy által elfogadott eszmék tükröződnek Jancsó Elemér életművében, tagságának megszűntetése után is kutatási tematikájában, módszerében érzékenységgel kezelte a szabadkőművesség elveit.

Jancsó Elemér és Szabó Dezső kapcsolata

Jancsó Elemér irodalmi hagyatékának feldolgozása során derült ki, hogy több megemlékező cikkében is értékelte Szabó Dezső munkásságát. Érdekes mai szemmel is egy pillantást vetni ezekre a szövegekre, hiszen Szabó Dezső és az Erdélyi Fiatalok viszonyát Cseke Péter már elemezte.⁶ Ady, Móricz és Szabó Dezső hatását ugyancsak ő járta körül alaposan,⁷ ám az irodalomtörténész Jancsó Elemér és Szabó Dezső viszonyával eddig nem foglalkoztak. Pedig Jancsó is – mint sokan mások – tanúja volt Szabó Dezső élete sok eseményének. Azaz a róla már életében kialakult legendák egy részének – egyébként ő maga volt a nagy legendateremtő – igazi értelmét, a legendák keletkezésének körülményeit is ismerte.

„Szabó Dezsővel először 1924-ben találkoztam. Bátyámmal együtt végighallgattuk irodalmi előadásorozatát, amelyben egyrészt az Ady nemzedékéről beszélt, másrészt ostromozta, kigúnyolta a filológusokat: Horváth Jánost, Pintér Jenőt, Császár Elemért. Szirt utcai lakásán kerestük fel, s egész este gyermek- és diákkori élményeiről beszélt, majd családjáról, s végül akkor még élő édesanyjának általunk küldötte el új műveit, fényképeit. Az ekkor kialakuló személyes kapcsolat később sok kávéházi találkozón szövődött tovább. Ragyogó szónok, élményt adó társalgó volt, s mi fiatalok bámultuk ön-maga és mások előtti szerepjátszását. Csak a rajongás első éveit követően vettem észre, hogy

⁵ JANCSÓ Miklós: *I. m.*

⁶ CSEKE Péter: *Szabó Dezső és az Erdélyi Fiatalok*, Hittel 2008/11., 106–121.

⁷ CSEKE Péter: *Vigyázó torony. Beszélgetések Debreczeni Lászlóval*, Kriterion, Bukarest, 1995.

nem minden kiállítását, szerepjátzását kell komolyan venni. Barátaikat és híveit is gyakran ugratta be vagy gúnyolta ki, de a vidám hangulatú kirándulásokon vagy a kávéházi összejöveteleken nagy tudása egy egész fiatal nemzedéknek adott indítékot, részben a mellette maradásra, részben éppen a nézeteivel ellenkező útra térésre.”⁸

Jancsó beszámol arról, hogy több alkalommal találkozott Szabó Dezsővel, de négy alkalmat kiemel: az 1924-es, az 1926-os és 1927-es, valamint az 1944. szeptember 15-i találkozókat. Az 1926-os találkozás Párizsban történt, ahol Cs. Szabó Lászlóval együtt keresték fel szállodájában, majd egy alkalommal elvitte megmutatni Párizst, Jancsó szerint azt a Párizst, „amelyet városnézés közben az egyetlen olyan városnak nevezett, ahol szabadon lehet élni és alkotni. De a Párizs-mámor éppoly hamar elillant, mint amilyen hamar összeomlott »olasz íróvá válásának« vágya. 1927 tavaszán egy breton útikalauzzsal a kezében sétált a Szent Mihály útján, és a székelyek és a bretonok közti hasonlóságról beszélt. A bretonok közé készült, de egy hét múlva egész váratlanul visszaköltözött Magyarországra.”⁹

Szabó hatása az Erdélyi Fiatalokra, Jancsó Bélára (Jancsó Elemér bátyjára) ismert; a székely írók Jancsó Bélának is a kedvelt témái közé tartoztak, nem vonatkoztathatunk el tehát ezektől az összefüggésektől. Az erdélyi fiatalok – akiket a Trianon utáni sorsélmény magában hordozó nemzedékként definiálhatunk – értelemszerűen egy olyan élethelyzetbe kényszerültek, hogy vállalniuk kellett az értelmiségi ifjúság öntudatosítását.

Ilyen elköteleződésként értelmezhetjük Jancsó Elemér azon vállalásait is, melyeket a magyar ügy képviselőjeként Erdélyben megvalósított. Ezek egyike a nevelésügy szolgálatában 1935-ben *Az erdélyi magyarság sorsa nevelésügyének tükrében 1914–1934*¹⁰ címmel kiadott munkája. Ebben részletesen kitért az erdélyi magyar ifjúság ideológiai fejlődésére is. Jancsó szerint a modern magyar irodalom szellemileg 1919 őszén megtört: „Az ellenforradalom felülkerekedése és Ady halála egyelőre megakadályozták annak a szellemi forradalomnak a tovább folytatódását, melyet a Nyugat és a Huszadik Század képviseltek. Az első, aki a restaurált régi Magyarország szelleme ellen felveszi a harcot és a polgári radikalizmus zászlaját magasra emeli: Szabó Dezső. Bármilyen legyen ma Szabó Dezső műveiről, egyéniségéről, világ- és életszemléletéről a nézetünk, egy bizonyos: önélküle haladó magyar ifjúság Magyarországon s talán a Felvidéken sem jött volna létre. Az ő fascináló egyénisége tartotta bilincsekben az ifjúság nagy tömegeit és nevelte abban a szellemben, amelyet Ady mutat háborún és forradalmakon át. Szabó Dezsőnek köszönhető, hogy annyi hamis politikai próféta tekintélye szűnt meg az ifjúság előtt és oly sok fiatal magyar indult el a gondolkodás és tennivágyás útjain. Minden komolyabb ifjúsági mozgalom és egyéni munka 1919–1928 között Szabó Dezső szellemének a bélyegét hordta magán. »Új magyar ideológiája« a múltat átalakítani vágyó ifjúságnak valóságos bibliájává lett.”¹¹ Szavait újraolvasva Szabó Dezső értékelése is új megvilágításba kerül,

⁸ JANCsó Elemér: *Szabó Dezső életei*, Utunk 1969/38.

⁹ *Uo.*

¹⁰ JANCsó Elemér: *Az erdélyi magyarság sorsa nevelésügyének tükrében 1914–1934*, Merkantil-nyomda Könyvkiadó Vállalat, Budapest, 1935.

¹¹ *Uo.*, 75–76.

egyszersmind aktualizálódik. Jancsó személye, Szabó Dezsővel való közvetlen barátsága hitelesíti mindezt.

A *Tizenegyek* irodalmi antológia 1923-ban jelent meg, szerkesztését Jancsóék házában végezték. Ez elsősorban irodalmi célkitűzésű csoportosulás volt, de az antológiában megjelent elbeszélések, tanulmányok (elsősorban Tamási Áron, Balázs Ferenc és Jancsó Béla) Szabó Dezső regényeinek és tanulmányainak eszmevilágát, nyelvét, stílusát tükrözik. Jancsó Béla szerint a *Tizenegyek* antológia kiadásakor valamennyien írók szerettek volna lenni, s tíz év múlva már csak Tamási maradt meg közülük hivatásos írónak. Ekkor ugyanis az irodalomra úgy tekintettek, mint az erdélyi magyarság öntudatosodásának egyetlen és legfőbb folyamatára.

Az 1930-ban meginduló Erdélyi Fiatalok programja szinte kizárólag társadalomtudományi volt. A folyóirat szerkesztői közül Jancsó Béla, Jancsó Elemér, László Dezső és Debreczeni László foglalkoztak a legtöbbet Szabó Dezső műveivel, eszmevilágának az erdélyi fiatal nemzedék körében való terjesztésével. E folyóirat Ady, Szabó és Móricz kultuszát terjesztette Erdélyben. Jancsó Elemér pedig egyike volt e kultusz életőjének élete során írott visszaemlékező cikkeivel. 1939-ben mindezt így összegezte, az utóbbi kettőről szólván: „Aligha felejthetjük, hogy az utolsó húsz évben minden ifjúsági és nemzedéki megmozdulás élető forrása éppen e két író szelleme, magyarságszemléletük mellett tesz bizonyosságot a felvidéki *Sarlósok* mozgalma éppúgy, mint a *Bartha Miklós Társaság* s az elmúlt években Németh László »minőségi magyarság« gondolata, és nálunk Erdélyben is az *Erdélyi Fiatalok*on és a *Hitelen* át a *Vásárhelyi Találkozóig* mennyi terv, szándék és alkotás bizonyít szüntelen hatásuk élő volta mellett.”¹² Németh László *Magyarság és Európa* című művében szintén ráerősít erre a megállapításra, hogy tudniillik a háború alatt felerősült ifjúságra a legnagyobb hatást Szabó Dezső gyakorolta.

Debreczeni László fejti ki visszaemlékező beszélgetéseiben, hogy e három név egyenként hogyan hatott: „A nép és a nemzet elmaradottságát Ady jajgatta és dühöngte, a falu süllyedő világát Móricz, de a felemelkedés útját Szabó Dezső mutatta meg. Az *Erdélyi Fiatalok* Ady, Szabó Dezső és Móricz ideológiája alapján kívántak egy szellemi egységet megteremteni a felvidéki Sarló és a Bartha Miklós Társaság között. De miben állt ez a szellemi egység? Abban, hogy tőlük nem csak holmi lepárolt ideológiát tanultak, hanem felelősségtudatot, szellemi becsületességet, kritikai nemzetszemléletet, realista látásmódot, etikai magatartást, erkölcsi bátorságot, eszméknek és jelszavaknak a kisebbségi élet szemszögéből való megítélését, a nép megbecsülését, a nép lelkeségéből fakadt kultúrához való törhetetlen ragaszkodást.”¹³

Jancsó Elemér arra is rámutatott, hogy a falu és a parasztság felé fordulás, a társadalombírálat, a kialakuló új értelmiség hivatástudatra nevelése mint a folyóirat célkitűzései egyértelműen *Az elsodort falu*, a *Segítség!* és *Az egész látóhatár* írójának hatását hordozták. Ha a húszas években elsősorban a szépíró Szabó Dezső hatott, a harmincas évektől már a pamfletista, a Szabó Dezső Füzetekben pedig már a társadalombírálat írások kerültek előtérbe.

¹² JANCÓSÓ Elemér: *A hatvanéves Móricz Zsigmond és Szabó Dezső*, Hítel 1939/4., 334.

¹³ CSEKE: *Vigázó torony. Beszélgetések Debreczeni Lászlóval*, 36–37.

Az Erdélyi Fiatalok folyóirat 1930 és 1933 között gyakran hivatkozott Móricz írásaira is, ekkor az eszmehordozó, a népi politikus Móricz hatott. A Móricz- és Szabó Dezső-hatásban Jancsó ott látja az elkülönülést, hogy míg Móricz az alföldi magyar zárt jellemvilágából hozott felszínre gazdag tapasztalatokat, addig Szabó az erdélyi magyar nyíltságával egy cselekvő nemzedék útjának szabott irányt.¹⁴ A Trianon utáni években a magyar megújulás alapfeltételének a néphez való visszatérést hirdették. Ez a népiesség egy, a társadalmi valóság és realitás talaján álló magyarságszemlélet alapigazságainak megállapítása és a cselekvési irányok kijelölése kívánt lenni.

Jancsó az Erdélyi Fiatalokban a Móricz-vita¹⁵ kapcsán védte meg a három példaképet: „ritkán találkozunk azzal az elkeseredett, konok és rágalmozó hanggal, amivel húsz éven át illették Adyt, Szabó Dezsőt, Móriczot és mindazokat, akik egy új és emberibb magyarságért mertek síkra szállni. Adynak minden sorát félremagyarázták és a »Nekünk Mohács kell«-t úgy tüntették fel, hogy Ady a magyarság pusztulását akarta. Így történt Móriczcal is, aki ellen félremagyarázott szavaiból kovácsoltak fegyvert. Az ő támadói, mint annak idején Ady és Szabó Dezső ellenfelei, csak szavakat vettek észre műveikben, a szavak mögött rejlő lélekből és szellemből semmit sem értettek meg. *Mi, erdélyi ifjúság azonban a történelem szomorú csapásai alatt megtanultunk a szavak mögé nézni, és tudjuk, hogy a politikai, társadalmi és irodalmi jelszavak nem fedik az élet valóságait. [...] Az erdélyi magyar ifjúság Ady Endréről indult ki és sokat tanult Szabó Dezsőtől és Móricz Zsigmondtól. De az ő szellemük csak kiindulópont számunkra, nem pedig megmerevedés azokban a formákban, amelyeknek lelket csak ők tudtak adni. [...] Azért az új magyarságért küzdünk, amelyért oly hasztalan küzdött Ady Endre és reménytelenül harcol Szabó Dezső és Móricz Zsigmond is. Ma már tudjuk és éppen ő általuk tudjuk, hogy minden megváltás csak önmagunkban rejlik!*”¹⁶ Ugyanekkor 74 erdélyi magyar főiskolás tiszteletük és rokonszenvük jeléül szolidaritásukat fejezi ki Móriczcal a támadások kapcsán, amelyre az író 1931. május 7-i dátummal válaszol: szolidaritásukkal szerinte bizonyosságot tettek a fellélegző magyar kultúra mellett. Mindezt megelőzte az Erdélyi Fiatalok Irodalmi Szemináriumának előadássorozata, melynek vezetője – mint már említettem – Jancsó Elemér volt. 1931 májusáig elhangzott előadások a következők voltak: Jancsó Elemér: Ady Endre élete és költészete (két alkalommal), Venczel József Móricz Zsigmondról, Dsida Jenő Tóth Árpádról, Kováts József Kaffka Margitról, Dánér Lajos Szabó Dezsőről és Csákány Béla Kassák Lajosról. Az Erdélyi Fiatalok Irodalmi Szemináriuma azzal a céllal jött létre, hogy a középiskolák magyarirodalom-tanításának hiányait a maga eszközeivel megpróbálja pótolni a főiskolai hallgatók körében. Az itt elhangzott előadások feladata elsősorban nem irodalomtörténeti adatok ismertetése (bár

¹⁴ JANCÓSÓ Elemér: *A hatvanéves Móricz Zsigmond és Szabó Dezső*, 335.

¹⁵ A Móricz-vita lényege: a Nyugat-mecénás Hegedüs Lóránt egyik felolvasásában kikelt az egyetemi tanárok és a hivatalos irodalompolitika képviselői ellen és a nemzeti irodalomnak általuk hirdetett elveit lerombolva, annak új értelmezését kívánta adni. Ebbe szólt bele Móricz és az ő és Ady felfogásában próbálta a nemzeti jelleget a magyar irodalomban megmagyarázni. Mi hát a nemzeti érzés? - teszi fel a kérdés Móricz a vitában. „A nemzeti érzés nem azt jelenti, hogy elmúlt életek kihalt formáihoz ragaszkodjunk, hanem azt, hogy a mai élet, az egyre fejlődő élet ura legyen az ember.”

¹⁶ JANCÓSÓ Elemér: *A régi és az új magyarság harca*, Erdélyi Fiatalok 1931/4., 66–67.

ezt is szükségesnek tartották), hanem az irodalom megszerettetése volt. A szeminárium vezetősége első előadás-sorozatát azért a modern magyar írókról rendezte, mert azt gondolta, hogy a kortárs szerzőkkel való foglalkozás, azok olvasása és megszeretése vezet be a fiatalokat a kortárs események valós problémáiba. Természetesen a magyar irodalom és a világirodalom megismertetése is céljaik közé tartozott.¹⁷

Szabó Dezső sokat vitatott fajelméletének aktualizált olvasata

Jancsó Béla *Irodalom és közélet. Cikkek, tanulmányok, esszék* című kötetét¹⁸ bevezető tanulmányával Mikó Imre látta el,¹⁹ s a Kriterion könyvkiadónál jelent meg 1973-ban. A kötet előkészítésekor, 1972 januárjában D. László aláírással a kiadó nevében Debreczeni László megjegyzéseket fűzött Mikó tanulmányához, amely László Dezső észrevételeit is tartalmazza.²⁰ A 15. oldalra vonatkozó kiegészítő megjegyzés a faj fogalmáról szólt. Kitöltte át a faj fogalmát az Erdélyi Fiatalok? „Jancsó Béla nyilván Adytól, még az »Új magyar ideológia« megjelenése előtt. Magam, szintén a 20-as évek legelején két 1908-ban megjelent művészeti tanulmányban találkoztam a fogalommal s lett számomra döntő jelentőségű megismeréssé.”²¹ Mikó Imre bevezető tanulmányában felhívja a figyelmet arra, hogy Szabó Dezsőről a magyarországi marxista szemléletű irodalomtörténetek²² a Szabó Dezső-i fajfogalmat félremagyarázták, és ezzel együtt a „faji ideológia mocsarába” süllyesztették mind a szerzőt, mind gondolatainak képviselőit. Mikó itt egyértelműen kimondja: „Nos, Jancsó Béla és köre, melyhez én magam is tartoztam, irodalomban és tudományban, Szabó Dezső után indult. De a szabódezsői fajfogalom nálunk népi tartalommal telt meg, s ha már szellemi ősök után kutatunk Jancsó Béla népi és »faji« szemlélete közelebb állott [...] Ady Endre képletéhez, mint a Szabó Dezsőéhez [...] A faj fogalma Jancsó Béla írásaiban sohasem jelentett diszkriminációt más »fajok«-kal, nemzetekkel és nemzetiségekkel szemben. Ellenkezőleg! Teljes átérzéssel írt Lucian Blaga *Źamolxe* című pogány misztériumáról, mint »egy más fajú lélek mélyből szakadt gyümölcsé«-ről. Fajon ő népet, néplelket, nemzetiséget, etnikumot értett, mint Arany János (»keleti faj«), Juhász Gyula (»fajok tanyája«) vagy maga Ady Endre (»veréshez szokott fajta«).”²³

¹⁷ JANCÓSÓ Elemér: *Az Erdélyi Fiatalok Irodalmi Szemináriuma*, Erdélyi Fiatalok 1931/5–6., 107.

¹⁸ JANCÓSÓ Béla: *Irodalom és közélet. Cikkek, tanulmányok, esszék*, Kriterion, Bukarest, 1973.

¹⁹ MIKÓ Imre: *Jancsó Béla irodalmi hagyatéka* = JANCÓSÓ Béla: *Irodalom és közélet*, 5–28.

²⁰ Erdélyi Múzeum-Egyesület, Jancsó-hagyaték. Jancsó és Rohonyi család kézírathagyatéka V., Mások kézíratai.103. Jancsó család iratai Mikó Imre Jancsó Béla kötetével kapcsolatban, 1972, g. 9f. Jancsó Béla hagyatékát halála után Jancsó Elemér kezdte rendezni édesanyjuk segítségével. Több mint ezer gépelt oldal terjedelemben gépeltette le Jancsó Béla írásait folyóiratokból, napilapokból. Ebben a munkában vett részt Debreczeni László is. Jancsó Béla három kötetre tervezett levelezésének első kötete Cseke Péter – Jancsó Béla jogutódja – szerkesztésében jelent meg: JANCÓSÓ Béla *Levelezése I. 1914–1930*, Kriterion, Kolozsvár, 2014.

²¹ Erdélyi Múzeum-Egyesület, Jancsó-hagyaték, Jancsó Elemér iratai, 103, 3. p.

²² NAGY Péter: *Szabó Dezső*, Akadémiai, Budapest, 1964.

²³ MIKÓ: *I. m.*, 15.

Jogosan vetődik fel a kérdés: milyen volt a viszonya Jancsó Bélának, az Erdélyi Fiatalok szellemi vezérének Szabó Dezsőhöz? Ismert, hogy Szabó 1928-ban a transzilvanista gondolatot súlyos kritikával illette, Tamási Áron *Szűzmáriás királyfi* című frissen megjelent regényét pedig *sületlenségnek* nevezte. „[...] az erdélyiekhez szólva arra kérte az anyaországhoz visszakérült magyarokat, hogy az általa meghirdetett egységes magyar ideológiába beilleszkedve hagyjanak fel a transzszilvanizmus és a liberalizmus gondolatával.”²⁴

Jancsó Béla megírta véleményét Szabó Dezsőnek a Tamási – Makkai – Benedek Elek-ügyben.²⁵ „Igaz: a véleményét megírta – de soha nem állott el mellőle! Annál nagyobb jelentőségűnek látta az ügyet, amelyet Szabó Dezső szolgált, és az ő személyét is, hogysen ezt becsületének ön maga előtt való foltosodása nélkül meg tudta volna tenni. Pedig kétségtelen, hogy amikor Szabó Dezső támadó írásait (erdélyi urak sugalmazására!) megírta, nemcsak tévedett, de vétett is. Bizonyos, hogy a transzszilvanizmus lényegét és jelentőségét nem ismerte. Később maga is beismerte hibáját. S ha csodálni valónak tűnik, hogy nem neheztelt meg Bélára az őszinte véleményért, annak egyik okát nyilván ebben a belátásban kell keresni. A másik ok pedig az, hogy Bélát Szabó Dezső is igen értékelte és becsülte.”²⁶

Szabó Dezső, Erdélyi Fiatalok, Jancsó Béla, fajfogalom – innen már csak egy lépés a „Szabó Dezső-elmélet” kérdésköre, melyet László Dezső és Debreczeni László mint kortársak és lapszerkesztők hitelesen megvilágítanak:

„De a szabódezsői elmélet a húszas években antiszemitizmust, a harmincasokban anti-germánizmust jelentett, az pedig nem illett bele a fajok találkozásának problémájába vagy: programjába? Szabó Dezső rámutatott azokra a veszedelmekre, amelyek a magyarságot a korban kétfajta imperializmus révén fenyegették. Tehát önvédelemre riasztott. Vajon bűn volt-é ez? És vajon tehetett-é arról, hogy az egyik imperiálizmust egy sémi, a másikat pedig egy germán nép képviselte? És vajon: ma nem támadják-e ugyanezen népeket azért, mert az imperializmust szolgálják, még olyanok is, akikre nem jelentenek konkrét veszedelmet? S ki beszél most antiszemitizmusról és antigermánizmusról? Az lehetett-é, hogy az imperializmusok a magyarság életére törjenek, de ha ezt Szabó Dezső elkiáltotta, az már bűnös fajelméletet, faji megkülönböztetést, faji felsőbbrendűséget, szupremációt jelentett! A legtávolabb ő állott a rosenbergi fajteóriától. De meg kell csak nézni, hol és miképpen kerül gyakorlati kivitelre Szabó Dezső minden önvédelmi gondolata?

Anélkül, hogy a faj szót valahol is kiejtenék. És a Szabó Dezső humanizmusa nélkül – a magyarság rovására is. [...] Szükséges-é mindegyre rúgni egyet azon, aki a XX. században a magyarság egyik legnagyobb szelleme és legbátrabb védelmezője volt? – és most, mikor már nem rúghat vissza?

²⁴ PÉTERFI Gábor: *Szabó Dezső és Féja Géza Trianon-reflexiója és külpolitikai nézetei*, L'Harmattan, Budapest, 2011, 76.

²⁵ Jancsó Béla Szabó Dezsőnek, Kolozsvár, 1929. február 5. = JANCsó Béla *Levelezése I. 1914–1930*, 156. „Visszont az igazsággal, Makkaival és Önnel szemben való kötelességemnek érzem, hogy megírjam: ez a beállítás megdöbbenően hasonlít a Makkai itteni ellenségeinek a beállításához, akik az ő nagyszerű működése ellen intrikálva s a »Magyar fa sorsa« miatt dühöngve, ezzel az alattomos váddal akarják kezébe a tollat kiútni. – Kérdem újra: kinek az érdeke, hogy Önt rendre Erdély minden becsületos írójával összevegytse, Önre nézve is méltatlan módon, a tájékoztatlanságát felhasználva emberek munkásságát illetően igazságtalanságba kergetve?”

²⁶ Debreczeni László visszaemlékezése, lásd CSEKE: *Vigyázó torony. Beszélgetések Debreczeni Lászlóval*.

»A mester fajvédő gondolatai azonban ennek ellenére is erősen hatottak a középosztálynak falusi elemekből feltöltődő részére.«

A fajvédelemnek egyes időkben lábra kapott mozgalmát és formáit Szabó Dezső osztorozta legkíméletlenebbül. S mindig tiltakozott az ellen, hogy eszméit politikai jelzőszavakká tegyék és a népek közötti oktalan gyűlölködések és ellenségeskedések szítására használják fel. Hiszen éppen ő volt az, aki a közép- és keleteurópai kisépek önvédelmi összefogásának szükségességét is meghirdette. Hogy népet megtartó eszméi éppen a jelzett elemekre hatottak, az onnan van, mert a magyar társadalomnak éppen a tagjai érezték meg a legérzékenyebben azokat a történelmi veszélyeket, amelyekre Szabó Dezső figyelmeztetett. Elítélendőek-e ezért ezek az elemek? Vagy nekünk még mukkannunk sem szabad az életünk védelmére?... S még hozzá, ezt éppen magunk mondjuk ki?!²⁷

Szabó Dezső a *nemzet* kompromittált kifejezése helyett használta a *faj* kifejezést – fűzte hozzá László Dezső. Ezt ő elég világosan kifejtette a *Panasz* című kötetének bevezető sorában is. Aki azt megértette, az többé nem gondolhat sajtó fájdalom nélkül a megmutatott igazságokra. Aki nem értette meg, az nem érzi át az írónak szívszorító fájdalmát, annak – ha magyar – semmi joga sem lehet arra, hogy őt megítélje.

Szabó hatása az Erdélyi Fiatalok mozgalmára²⁸ meghatározó volt: „Az író a paraszt-ságban látta a faj letéteményesét, az erdélyi fiatalok is Szabó Dezső hatására kezdték meg falukutató munkájukat, s zsebükben Fábrián Dániel és József Attila röpiratával (Ki a faluba!) indultak útnak.”²⁹ Jancsó Béla legszívesebben a székely írókkal foglalkozott, akik a népi irányt követték. Általuk került be az irodalomba az a sajátos faluvilág, amelynek hősei, népe a közéletben is helyet kapott.

Fivérével, Jancsó Elemér irodalomtörténésztől nemcsak az erdélyi magyar irodalom történetének a megírását várták kortársai, hanem a Szabó Dezsőről szóló könyvet is:

„Amikor megjelent Nagy Péter Szabó Dezső könyve, atájt megint fenn voltam Jancsó professzor úrnál, egy kolozsvári szabó barátom, Sebestyén Lajos kíséretében. Azért »fenn«, mert akkor már a Szamos mellett, a Fellegvár alatt lakott egy blokkban. Említettem neki a Nagy Péter könyvét, én is biztattam, hogy írja meg ő is a könyvét, amire már évtizedek óta készült, Szabó Dezsőről. S akkor ezeket mondta:

»Nagy Péter nem ismeri Szabó Dezső életének erdélyi vonatkozásait. Szabó Dezső az édesanyjával levelezett csak és a bátyámmal, Jancsó Bélával.«³⁰

Jancsó Elemér utoljára 1944. szeptember 15-én találkozott Szabó Dezsővel. Szabó ekkor már várta a háború végét, és azt tervezte, hogy vidékre költözik, vesz egy régi stílusú házat, s „onnan fogja szemlélni az új világ ítéletét »azok felett, akiknek bűnhődniük kell az ország és a nemzet tönkretételéért«”.³¹

²⁷ *Uo.*, 7.

²⁸ A kérdéskört alaposan vizsgálta Cseke Péter: CSEKE: *Szabó Dezső és az Erdélyi Fiatalok*. Lásd még CSEKE Péter: *Fájó sebekből termő ágak. Világtárlatokban gondolkodó Erdélyi Fiatalok. Eszmetörténeti tanulmányok*, Lucidius, Budapest, 2010.

²⁹ MIKÓ: *I. m.*, 18.

³⁰ Erdélyi Múzeum-Egyesület, Kolozsvár, Jancsó család iratai, Jancsó Elemér, 99. Gellért Sándor Jancsó Elemérről, gépirat, Mikola, 1976, február 24.

³¹ JANCÓSÓ Elemér: *Szabó Dezső életei*.

Jancsó Elemér szerint Szabó Dezső élete alkonyán elérhette azt, amit kevés író mondhat el magáról: a magyar fiatalság csaknem a maga egészében mögötte állt, mert a sebek, amiket felmutatott, megszólitották a nemzet lelkiismeretét és az új nemzedék legjavát elindították a magyar önismeret útjain. A faji kérdést, a földreform feladatát, a középosztály válságát már évtizedekkel korábban ő látta először világosan, és ugyancsak ő volt az, aki szakadatlanul sürgette ezeknek a kérdéseknek a megoldását és a megoldás módjaira is rámutatott.³²

Jancsó Elemér megállapította, hogy Móricz Zsigmond és Szabó Dezső a Trianon utáni magyar nemzedék életszemléletére nagy hatással voltak, alapvetően befolyásolták azt. Szabó főként a falukérdés iránti érdeklődés felkeltésével, Móricz pedig a parasztság köztudatba emelésével. Hittek abban, hogy a magyar megújulás alapfeltétele a néphez való visszatérés lehet, a műveltség népi megújítását, a nemzet pihenő erőinek munkába állítását jelölték meg célnak.

Jancsó Szabó Dezső halála után nekrológban méltatta az író munkásságának jelentőségét. Kiemelte, hogy visszaemlékezése nem irodalomtörténeti méltatás kíván lenni, hiszen Szabó sokoldalú és nagyívű balzaci életműve a jövő irodalomtörténetészeinek jelent nagy feladatot. Mi volt tehát Jancsó szándéka e visszaemlékezéssel? „Ez az írás Erdély üzenete és búcsúja nagy fiától, ahonnan a zseni bátorságával és az élet határtalan szeretetével egykor eltávozott, hogy megostromolja a forradalmárok rettenthetetlenségével a magyar reakció fellegvárait, de ahová többé nem jön már vissza...”³³

Jancsó cikkének sajátos aktualitást adott a korban a magyar sorskérdések és a megelőző évtizedek meddő harca, s a cikkíró „forrongó jelene”. Jancsó szerint Szabó Dezső *Az elsodort faluja* egy egész nemzedéknek jelentett öneszmélést, általa az ifjúság bálványa lett, aki „eleinte egy nemzeti jellegű, de szociális tartalmú eszmerendszert dolgozott ki a megújuló magyar élet számára”. Szabó rövid ideig hitt a szociális változás lehetőségében, de később, a keresztyén jobboldali kurzus rémuralmának hatása alatt kiábrándult egykori elgondolásaiból, és élesen szembefordult a magyar feudalizmus minden formájával. Szabó Dezső a földreform, a népi megújulás és a dunai népek kibékülésének volt a híve. Az irredentizmust elítélte, a szociális kérdések megoldását és a szomszéd népekkel való békét tartotta a magyarság számára egyetlen felemelkedési lehetőségnek.³⁴

Jancsó Elemér, a kortárs és barát visszaemlékezései alapján ma már kijelenthetjük, hogy Szabó Dezső hatása a háború alatt felserdült ifjúságra „szuggesztív” volt. Hatását hosszabb-rövidebb ideig egyetlen fiatal sem kerülhette el.

³² JANCÓSÓ Elemér: *A hatvanéves Móricz Zsigmond és Szabó Dezső*.

³³ JANCÓSÓ Elemér: *Szabó Dezső (1879–1945)*, Erdély 1945. április 5.

³⁴ *Uo.*